

DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, ss. 491-510.

HACI BEKTAŞ VELÎ SONRASINDA BEKTAŞİLİĞİN OLUŞUM VE GELİŞİMİ*

Harun YILDIZ**

ÖZ

Hacı Bektaş Velî'den sonra dergâhında yetişen sûfiler, Balım Sultan'ın ortaya koyduğu yenilik ve düzenlemelerden dolayı iki ana zümreye ayrılmışlardır. Bu tarihsel ayrışmada Hacı Bektaş Velî'nin evlenip evlenmediği meselesi, önemli bir rol oynamaktadır. Hacı Bektaş Velî'nin takipçilerinin bir kısmı, onun mücerret, yani bekar olarak vefat ettiğini; diğer bir kısmı ise, "Fatma Nuriye (Kadıncık Ana)" ile evlendiğini ileri sürerler. İlk görüşü benimseyenler, mücerret kol olan "Babagânlar/Babalar"; diğer görüşü benimseyenler ise, "Çelebiler" yani "Dedegânlar"dır. Bektaşî geleneği içerisinde Çelebiler, Hacı Bektaş Velî soyundan geldikleri düşüncesiyle "bel evlâdı"; Babagânlar ise, onun soyundan gelmeyip Hacı Bektaş Velî'nin yol ve ilkelerini takip etmeye verdikleri önem nedeniyle "yol evlâdı" olarak adlandırılırlar. Bu ayrım, mücerretlik erkânının uygulanmaya başlamasıyla birlikte daha da netleşmiştir. Bu noktada bu bildiride bu tartışmalar ekseninde Hacı Bektaş Velî sonrasında Bektaşîliğin teşekkül ve gelişimi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede öncelikle, Hacı Bektaş Velî'nin arkasından tarikatın ikinci pîri olarak kabul edilen Balım Sultan'a kadar geçen süreç üzerinde durulacaktır. Arkasından, Balım Sultan ve dönemi ile Balım Sultan'dan günümüze yaşanan gelişmeler ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Velî, Balım Sultan, Çelebiler, Babagânlar.

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Bu makale, *Taribi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla Alevîlik Bektaşîlik* (Bilay Yay., Ank., 2021) isimli çalışmamızın ilgili kısmının yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş olan şeklidir.

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Samsun, Türkiye, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Samsun, Turkey, hyildiz@omu.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org//0000-0002-8524-0593>.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/12/2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 20/12/2021

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF BEKTASHISM AFTER
HAJI BEKTASH VELI

ABSTRACT

The Sufis who grew up in the Haji Bektash Veli Lodge were divided into two main groups after him due to the innovations and regulations put forward by Balim Sultan. In this historical disintegration, the issue of whether he married or not has an important place. Some of Haji Bektash Veli's followers claim that he died as a mujarrad, that is, a single. On the other hand, the others claim that he married "Fatma Nuriye (Kadincik Ana)". Those who accept the first view are the "Babagans/Fathers" which is the mujarrad branch. Those who accept the other view are the "Çelebis", that is, the "Dedegans". In the Bektashi tradition, the Çelebis are called "waist boy", because they are descended from Haji Bektash Veli. Babagans, on the other hand, are not descended from him, but they are called "the children of the road", because they care about following the way and principles of Haji Bektash Veli. In this paper, on the basis of these discussions, the formation and development of Bektashism after Haji Bektash Veli will be tried to be revealed. In this framework, first of all, the process from Haji Bektash Veli to Balim Sultan, who is accepted as the second period of the order, will be emphasized. Afterwards, Balim Sultan and his period and the developments from Balim Sultan to the present will be discussed in outline.

Keywords: Haji Bektash Veli, Balim Sultan, Çelebis, Babagans.

GİRİŞ

Hacı Bektaş Velî, kuşkusuz yaşadığı ortamda yeni bir öğreti inşa etmeye çalışmış olup onun bu çerçevede bazı kuramsal esaslar ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu durum, onun yaşadığı dönemde kendi adına kurumsallaşmış bir tarikat inşa ettiği anlamına gelmemektedir. Zira Bektaşîlik, bir tarikat olarak ona nispetle daha sonra kurulmuş ve kuramsal bir kimlik kazanmıştır. Bu bağlamda Hacı Bektaş Velî'nin Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Abdal Musa gibi öğrencilerinin Bektaşîliğin tarihsel anlamda gelişimi ile teşekkül sürecindeki önemli yerleri göz ardı edilmemelidir. Çünkü Bektaşîliğin hem Anadolu coğrafyasında, hem de Anadolu dışında Balkanlar ve Mısır gibi bölgelerde yayılmasında öğrencilerinin ciddi bir rolü vardır.

Hacı Bektaş Velî sonrasında bu dergâhta yetişen sûfiler, daha çok Balım Sultan'ın ortaya koyduğu yenilik ve düzenlemelerden dolayı iki ana

zümreye ayrılmışlardır. Bu tarihsel ayrışmada *Hacı Bektaş Velî'nin evlenip evlenmediği meselesi*, önemli bir rol oynamaktadır. Bu yüzden Hacı Bektaş Velî'nin takipçilerinin bir kısmı, onun mücerret, yani bekar olarak vefat ettiğini ileri sürerken; diğer bir kısmı ise, “Fatma Nuriye (Kadıncık Ana)” ile evlendiğini ve ondan çocukları olduğunu ileri sürerler. İlk görüşü benimseyen zümre, Hacı Bektaş Velî'nin mücerret olarak yaşadığını ileri süren “*Babagânlar/Babalar*”; diğer görüşü benimseyenler ise, “*Çelebiler*” yani “*Dedegânlar*”dır. Bektaşî geleneği içerisinde Çelebiler, Hacı Bektaş Velî soyundan geldikleri düşüncesiyle “*bel evlâdı*”; Babagânlar ise, onun soyundan gelmeyip Hacı Bektaş Velî'nin yol ve ilkelerini takip etmeye verdikleri önem nedeniyle “*yol evlâdı*” olarak adlandırılırlar. Bu bağlamda Babagânlar kolu, Hacı Bektaş Velî'nin mücerret kaldığına, yani hiç evlenmediğine inanmaktadır. Onlara göre Hacı Bektaş Velî, bekar olarak yaşamış ve bu şekilde bu dünyadan göçmüş/ayrılmıştır. Bu yüzden Kadıncık Ana, onun eşi değil mürididir. Kadıncık Ana evlâdı ise, Hacı Bektaş Velî'nin burun kanından gelme manevi evladı olup “*bel evlâdı*” değil, “*nefes evlâdı*”dır. Bu ayırım, mücerretlik erkânının uygulanmaya başlamasıyla daha net biçimde ortaya çıkmıştır.¹

Çelebiler, Hacı Bektaş Velî'nin Sulucakarahöyük'te yerleşmesinin arkasından, zaman içerisinde İdris Hoca'nın kızı Fatma Nuriye (Kadıncık Ana) ile evlenerek bu evlilikten İbrahim Seydi (Seyyid Ali Sultan/Timurtaş) adı verilen bir çocuğunun dünyaya geldiğini ve Hacı Bektaş Velî'den sonra onun posta oturduğunu ifade ederler. Çelebiler'e göre asıl ismi Fatma Nuriye olan Kadıncık Ana, İdris Hoca ile Kutlu

¹ Bektaşîliğin Babagân kolu, görüşlerini Vilâyet-nâme'de anlatılan ilginç bir olaya dayandırmaktadır. Buna göre Hacı Bektaş Velî, bir gün abdest alırken burnu kanar ve Kadıncık Ana'dan bu abdest suyunu ayak değmeyecek tenha bir yere dökmesini ister. Bunun üzerine Kadıncık Ana, bu suyu o görmeden içer ve böylece çocukları olur. Bu rivayete göre Hacı Bektaş Velî, yeni doğan çocuklara Habip ve Hızır Lale adını koyar ve bunlar, Hacı Bektaş Velî'nin ölümünden sonra vasiyeti üzere onun yerine geçerler. Bkz., Abdülbâki Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1995), s. 63-64; A. Celalettin Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî-Bektaşî Yolu*, (Hacıbektaş, 1986), s. 33-34; ayrıca Hacı Bektaş Velî'nin nefes evlâdları için bkz., Suraiya Faroqhi, “XVI-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri”, *Yol Dergisi*, 22, (2003), s. 80-81.

Melek'in kızı olup daha sonra Hacı Bektaş Velî ile evlenmiştir.² Bu noktada ifade etmemiz gerekir ki bazı araştırmacılara göre Çelebiler, *Türk Bektaşiliği*; Babagân kolu ise, *Rumeli ve Arnavutluk Bektaşiliği* olarak nitelendirilir.³ Bu tartışma, aslında sıradan bir tartışma olmayıp Bektaşîliğin daha çok hangi yol ve kanaldan devam ettiğini göstermeye çalışan iki tarafın varlıklarını ortaya koyma mücadelesi gibi görünmektedir.

Bektaşîliğin tarihsel gelişimini belli dönemler halinde ele almak mümkündür; Bu noktada ilk dönem, bilindiği gibi Hacı Bektaş Velî'nin Sulucakarrahöyük'e yerleşmesinden başlayarak Balım Sultan'ın (922/1516) post-nişin olmasına kadar geçen devre olan XIII. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyılın başlarına kadar geçen dönemdir. Ardından Balım Sultan'ın post-nişin olmasından Bektaşîliğin lağvedildiği döneme kadar geçen süreç (1501-1826), Bektaşîliğin gelişiminde ikinci devre olarak adlandırılabilir. Daha sonraki önemli dönemler ise, Bektaşîliğin lağvedilmesinden itibaren Cumhuriyet döneminde tekkelerin kapatılmasına kadar geçen dönem (1826-1925) ve tekke ve zaviyelerin kapatılmasından Hacı Bektaş Velî Külliyesi'nin müzeye dönüştürülmesine kadar geçen dönem (1925-1964) ile son olarak bu tarihten günümüze yaşanan süreç şeklinde ifade edilebilir. Bu şekilde Bektaşîliğin tarihsel gelişimi, beş ana dönem halinde incelenebilir.

Bu bildiri de bu tartışmalar ekseninde Hacı Bektaş Velî sonrasında Bektaşîliğin teşekkül ve gelişimi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede öncelikle, Hacı Bektaş Velî'nin arkasından tarikatın ikinci pîri olarak kabul edilen Balım Sultan'a kadar geçen süreç üzerinde durulacaktır. Arkasından, Balım Sultan ve dönemi ile Balım Sultan'dan günümüze yaşanan gelişmeler ana hatlarıyla ele alınacaktır.

1. Hacı Bektaş Velî'den Balım Sultan'a Kadar Geçen Süreç

Hacı Bektaş Velî, vefatından önce şekillendirmeye çalıştığı dinî hareketin temel ilkelerini ortaya koyarak yeni bir öğreti inşa etmeye

² E. Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, (İzmir; İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2006), s. 126, 156-158; Ulusoy, 29-30, 67; Ali Yaman, *Alevilik & Kızılbaşlık Tarihi*, (İstanbul: Nokta Kitap, 2007), s. 108-109.

³ Yaman, 79.

çalışmıştı. Ancak kendi döneminde bu öğreti, henüz kurumsallaşma imkanına kavuşmamıştı. Yani Hacı Bektaş Velî, yaşadığı sürece Bektaşîlik şeklinde bir tarikat oluşmuş değildir.⁴ Bu dönemde tarikat şeklinde kurumsallaşmış bir yapılanma gerçekleşmese bile, Hacı Bektaş Velî'nin düşünce ve mesajlarına önem veren çevrelerin bir araya gelmesi ile bu yapının ilk tezahürlerinin ortaya çıkmaya ve şekillenmeye başladığı görülmektedir. Zira Hacı Bektaş Velî'den sonraki süreçte öğrencileri, hem Hacıbektaş'ta onun dergâhı etrafında, hem de gittikleri değişik coğrafyalarda halk kitlelerine onu anlatmak suretiyle onun fikir ve öğretileri ile manevi mirasını daha da geliştirmişlerdir.

Aslında Hacı Bektaş Velî'nin öğrencileri, Bektaşîliğin tarihsel olarak gelişimi ile teşekkül sürecinde önemli yeri olan sûfilerdir. Hacı Bektaş Velî sonrasında Bektaşî çevreler, önemli gelişmeler göstererek günümüze gelmişlerdir. Hacı Bektaş Velî'den sonraki ilk yöneliş ve oluşum süreci, XIII ve XIV. yüzyıllarda önemli bir tasavvufî düşünce akımı olan *Kalenderîlik* içerisinde gerçekleşmiş olup Bektaşîlik, daha sonra XV. yüzyılda Hacı Bektaş Velî'nin an'aneleri etrafında ortaya çıkarak kurumsallaşmış ve sonraki yıllarda Osmanlı toplum yaşamının hemen her alanında büyük bir nüfuz ve etkiye sahip olmuştur. Bu anlamda Hacı Bektaş Velî'nin öncülük ettiği inanç, ideal ve değerler ile tarihsel süreç içerisinde kurumsal hale gelen erkân ve ritüelleri, bir öğreti ve paradigma olarak benimseyen geniş bir kitle, her zaman var olmuştur. Bu noktada önemli aşamalardan geçen Bektaşî topluluklar, farklı süreçlerden geçerek günümüzdeki yapıya kavuşmuşlardır.

Bektaşîliğin Hacı Bektaş Velî sonrasında gelişim sürecinde öğrencilerinin oldukça önemli bir yeri vardır. Hacı Bektaş Velî'nin öğrencileri arasında Cemal Seyyid, Koluacı Hacım Sultan, Sarı İsmail, Güvenç Abdal, Barak Baba, Rasul Baba, Huy Ata, Karadonlu Can Baba, Taptuk Emre, Hızır Samit, İbrahim Hacı, Pir Ebî (Pîrâb Sultan) Sultan ve Koçum Seydî, en seçkin olanlarıydı.⁵ Yine vilâyet-nâme'nin verdiği bilgilere bakıldığında, öğrencilerinin içinde özellikle üç tanesinin

⁴ Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektaş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, (Ankara: Aktif Yay., 2007), s. 206.

⁵ Gölpınarlı, 38-47, 76-78; M. Fuad Köprülü, "Bektaş", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 1979), 2/461.

diğerlerine göre ön planda olması dikkat çekicidir. Bunlar, *Cemal Seyyid, Kolu açık Hacım Sultan* ve *Sarı İsmail*'dir.

Hacı Bektaş Velî'nin öğrencileri, Anadolu'nun siyasal ve askeri hareketliliğın yoğun olduğu uç bölgelerine giderek Hacı Bektaş düşüncesinin Batı Anadolu'ya ve hatta Balkanlar'a doğru yayılmasını sağlamışlardır.⁶ İlk Bektaşîler, yaşadıkları bölgelerde kurmuş oldukları zaviyelerde hem insanları eğitme ve aydınlatma faaliyetlerinde bulunarak Hacı Bektaş Velî düşüncesini yaymış, bu şekilde İslamlaşma sürecine ciddi anlamda katkı sağlamışlar; hem de yaşadıkları bölgelerdeki Türkmenlerin konar-göçerlikten yerleşik toplumlar haline ve yerleşik hayata geçmeleri gibi önemli bir sosyal değişimin gerçekleşmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir.⁷

2. Balım Sultan ve Bektaşîliğin Kurumsallaşması

Hacı Bektaş Velî sonrasında Bektaşîliğin gelişiminde esas önemli devreyi, *Balım Sultan* (922/1516) dönemi oluşturur. Zira Bektaşîliğin günümüzdeki yapısını kazanması, önemli ölçüde tarikat içerisinde *Pîr-i Sâmi* (ikinci pîr) olarak kabul edilen Balım Sultan ile başlayan süreçte gerçekleşmiştir. Bektaşî gelenek içerisinde oldukça önemli bir şahsiyet olarak kabul gören Seyyid Ali Sultan'ın torunu olan Balım Sultan ile birlikte Bektaşîliğin tarihsel gelişiminde artık ikinci önemli dönem başlamaktadır.

Hayatı hakkında çok fazla şey bilinmeyen Balım Sultan'ın asıl ismi, Hızır Bali olup, bilindiği gibi, Osmanlı sultanı II. Bayezid'in isteği üzerine 1501 yılında Dimetoka'da bulunan Seyyid Ali Sultan dergâhından gelerek Hacıbektaş'taki dergâhın başına geçmiştir. Esasında Osmanlı

⁶ Bektaşîliğin coğrafi anlamda gelişimi ve Bektaşî tekkelerinin coğrafi dağılımı için bkz., Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşîlik*, Çev. Nasuh Barın, (İstanbul: Simurg Yay., 2003), s. 47-86, 191-193.

⁷ Hacı Bektaş Velî ile ilgili vilâyet-nâme'de geçen, kendisine doğru hayvanlar üzerinde gelen dervişleri, duvarı yürütmek suretiyle karşıladığını ifade eden menkıbe (Gölpınarlı, 1995: 49) ile ilgili olarak Hacı Bektaş Velî'yi, bu çerçevede göçebe ve konar-göçer Türkmen çevrelerini yerleşik kültür ile yerleşik hayata geçişe hazırlayan ve bu sosyal değişime yönlendiren önemli bir düşünür olarak değerlendirmek mümkündür. Bu noktada ayrıca Bektaşî tekke ve zaviyelerinin sosyal ve ekonomik faaliyetleri için bkz., Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşîlik*, s. 87-156, 193-195.

siyasal iktidarı, bu kararlarla birlikte oldukça önemli bir adım atmıştı. Zira bununla hem Bektaşî çevreleri kontrol altına almayı, hem de Anadolu'daki kızılbaş çevreleri, Safevî yayılcılığının etkilerinden korumayı hedefliyordu.

Balım Sultan, tarikat içinde âyin ve erkân bakımından bazı düzenleme ve yenilikler ortaya koymuş, örnek olarak Bektaşî cemlerindeki on iki post erkânı ile on iki hizmet geleneğini başlatmış, tarikat içinde *mücerredlik* denilen evlenmeme kuralını getirerek yeni bir mücerred (hiç evlenmeyen) dervişler zümresi meydana getirmiş ve mücerred dervişlerin kulaklarına küpe (mengüş) takma ritüelini başlatmıştır. Ayrıca Bektaşî tekkelerini yeniden yapılandırarak merkez tekkenin diğer tekkeler üzerindeki kontrolünü daha da artırmıştır. Bu çerçevede bir yandan tekkelerin iç teşkilatını daha sıkı ve muntazam bir hale getirirken, öte yandan çok sayıda tekkeden oluşan geniş bir tekke ağının ortaya çıkmasını ve böylece Bektaşîliğin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Öyle ki bu süreçte her 30 kilometre mesafede bir Bektaşî tekkesi kurulmuştur.⁸

Balım Sultan'la birlikte Bektaşîlik, devlet nezdinde ilgi ve himaye görerek artık daha fazla güçlenme imkanını bulmuştur. Bu yüzden Bektaşîlik, bu yeni süreçte Osmanlı Devleti'nin himayesinde özellikle şehir merkezlerinde önemli tekkelerde örgütlenmiştir. Bektaşîlik, artık Anadolu'nun dışına daha fazla çıkarak Balkanlar'da Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya gibi daha geniş bir coğrafyada yayılmış, yine Mısır, Suriye, Irak, Ege ve Akdeniz adaları, hatta İran ve Azerbaycan gibi ülkelerde de yayılarak taraftar bulma imkanına sahip olmuştur. Bektaşîliğin Balkan coğrafyasına yayılmasında Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli), Otman Baba, Demir Baba ve Akyazılı Sultan gibi Hacı Bektaş takipçilerinin önemli bir etkisi vardır.⁹

⁸ Fıçılâh, 162-169; Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, (Ankara: Ardıç Yay. 1998), I, 305-311; Rıza Yıldırım, *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşîliğin Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yay., 2019), s. 261-275.

⁹ Bkz., Hakkı Saygı, *Türklerin Balkanlara Geçiş ve Alevi-Bektaşî Zümreleri*, (İstanbul: Cem Vakfı Yay., 2013), s. 74-228; Refik Engin, *Trakya ve Balkanlarda Bektaşîlik ve Bektaşî Sürekliliği*, (Malberg Almanya: Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yay., 2014), s. 36-48; Murat Küçük, *Bir Nefes Balkan Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşîlik*, (İstanbul: Horasan Yay., 2006), s. 11-29; Harun Yıldız, "Balkan

Bektaşî geleneğinde bilinen ilk yazılı erkânâme de, *Balım Sultan Erkânâmesi* adıyla tanınmış olup bu erkânâmenin orijinal ismi, *Erkânâme-i Bektâşiyân ve Kavânîn-i Yeniçeriyân*'dır.¹⁰ Esasında Bektaşîliğin bir nevi iç tüzüğü olan Bektaşî erkânâmelerinin ilk örneğini Kaygusuz Abdal yazmış olup Balım Sultan'ın bu erkânâmeyi geliştirerek kurumsallaştırdığı anlaşılmaktadır.¹¹ Bu noktada özellikle mücerredlik erkânının uygulanmaya başlanmasından sonra Bektaşîliğin merkezi otoritesi, *Babagânlar* ve *Çelebiler/Dedegânlar* olmak üzere ikiye ayrılmış ve bu ayrım, şiddetli bir rekabetle günümüze kadar devam etmiştir.¹² Bu yeni âdâb ve erkândan dolayı olsa gerek, özellikle Balkanlar'da yaşayan Alevî-Bektaşî çevreler arasında, *Balım Sultan Erkân* deyimi artık yaygınlaşmıştır. Balım Sultan'ın 1501 ile 1516 yılları arasında yapmış olduğu bu düzenlemeler, Bektaşîliğin artık gelişim ve kurumsallaşmasını sağlamıştır.

Bu yeni dönemde Balım Sultan'ın ortaya koyduğu yeni yapılanmayla birlikte, Hacıbektaş'taki Pir Evi'ne Çelebilerin başkanlık etmeleri geleneği de, sona ermiş olup artık tekkeyi babalar, yönetmeye başlamışlardır. Bu süreçte Çelebiler, geri planda kalarak tekke gelirlerinden az da olsa paylarını almakla birlikte daha çok kendilerine bağlı olan ocakzâde dede ve babaların meseleleri ile meşgul olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹³ Bektaşî çevrelerdeki bu gelişmeler, öyle kolay gerçekleşen hadiseler olmayıp bir hayli çalkantılı ve sancılı bir sürecin sonunda meydana gelmiş ve sonuçları yüzyıllar boyunca onları etkilemiştir. Bu noktada Bektaşî teriminin de ilk defa ve müstakil bir

Coğrafyasında Alevilik-Bektaşîlik: Farklı Ocak ve Sürekler", *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevilik Sempozyumu*, (Ankara: Alevî İnanç Birliği Vakfı, 2018), s. 327-329.

¹⁰ Bu erkânâmenin günümüzde üç yazma nüshası tespit edilmiş olup bunlardan biri, Bedri Noyan Dede Baba'da, ikincisi Turgut Koca Halife Baba'da, üçüncüsü ise, Vatikan kütüphanesindedir. Bkz., Şevki Koca, *Bektâşîlik ve Bektâşî Dergâhları*, (İstanbul: Cem Vakfı Yay., 2005), s. 21.

¹¹ Fahri Maden, *Hacı Bektaş-ı Velî*, (İstanbul: Erdem Yay., 2019), s. 92.

¹² Fırlıklı, 164-166; Yıldırım, *Bektaşîliğin Doğuşu*, s. 295-304; 315-320; Gündoğdu, 254-255; ayrıca Çelebiler için bkz., Meral Salman Yıkılmış, *Hacı Bektaş Velî'nin Evlatları "Yol"un Müritleri: Ulusoy Ailesi*, (İstanbul: İletişim Yay., 2014), s. 49-76; Yıldırım, *Bektaşîliğin Doğuşu*, s. 243-259.

¹³ Yaman, 110-111.

zümrenin adı olarak, XVI. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlandığı söylenebilir.¹⁴

Bektaşî geleneği, bu süreçte Hacı Bektaş Velî'nin yukarıda ifade ettiğimiz öğrencilerinin içinde olmayan fakat Hacı Bektaş Velî ile aynı yıllarda ya da daha sonraki dönemlerde yaşamış olan Karaca Ahmed Sultan, Sarı Saltık, Geyikli Baba, Sultan Şücâeddin, Abdal Musa ve Akça Koca gibi bazı Kalenderî/Vefâî ve Melâmî dervişlerini Hacı Bektaş Velî'nin öğrencisi imiş gibi kabul ederek böyle algılamıştır.¹⁵ Bu durum, Hacı Bektaş Velî'den sonra IX/XV. yüzyıllarda Bektaşîliğin teşekkül etmeye başlayarak tarihsel anlamda gelişimiyle yakından ilişkilidir. Bu süreçte artık Hacı Bektaş Velî'nin halk arasında bilinen menkıbeleri yayılarak menkıbevî bir Hacı Bektaş kültü oluşmaya başlamış ve bu durum, onun asıl tarihsel kimliğinin gölgede kalarak unutulmasına yol açmıştır. Yine süreç içerisinde Hacı Bektaş Velî kültünü merkeze alan Bektaşî geleneği, Vefâîler, Haydarîler, Abdallar, Işıklar, Ahiler ve Kalenderîler gibi gayr-i sünnî olarak görülebilecek tasavvufî akım ve tarikatlarla kucaklaşarak onları kendi bünyesi içine almış; ardından bir tarikat olarak kurumsallaşma aşamalarını tamamlayıp söz konusu tasavvufî akım ve grupları, Bektaşîlik şemsiyesi altında bir araya

¹⁴ A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfîlik: Kalenderîler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1999), s. 207.

¹⁵ Bu dervişlerin içinde, hakkında birçok rivayetin yer aldığı *Sarı Saltık* (697/1297-98) ile ilgili bilgiler, tıpkı diğerleri gibi, biraz problemlili görünmektedir. Zira Ocak'a göre Vilâyet-nâme-i Hacı Bektaş, Vilâyet-nâme-i Otman Baba ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi gibi eserlerdeki menkıbeler, Sarı Saltık'ı Hacı Bektaş'ın halifesi ve müridi olarak takdim ederken; bunlarla aşağı yukarı aynı dönemde yazılmış olan Saltık-nâme ise, her ikisi arasında böyle bir ilişkinin bulunduğu söz etmemektedir. Bu durum, Sarı Saltık'ın Bektaşîliğin teşekkül sürecini tamamlamasından sonra, Bektaşî panteonu içerisine sokulmuş olabileceğini göstermektedir. Bkz., Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2002), s. 120-121; İbn es-Serrâc, *Tuffâhu'l-Ervâh ve Mişâhu'l-İrbâh*, Haz. Nejdî Gürkan, M. Necmettin Bardakçı, M. Saffet Sarıkaya, (İstanbul: Kitap Yay., 2015), s. 64-69, 319-327; Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, VII/25, (1943), s. 430-440; Machiel Kiel, "Sarı Saltık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2009), 36/147-150.

getirmiştir.¹⁶ Öyle ki yine bu yüzden olsa gerek, Hacı Bektaş Veli'nin türbesi, Hıristiyanlar tarafından bile ziyaret edile gelmiş; hatta bu şekilde bazı türbeler, çift yönlü/iki taraflı Bektaşî-Hıristiyan dergâhları olarak kabul edilmiştir.¹⁷

Balım Sultan'ın getirmiş olduğu yenilikler ve yapısal değişikliklerle Bektaşîlik, Anadolu'da pek çok yerde yayılmakla kalmamış, benzer şekilde Balkan coğrafyasında da hızlı biçimde yayılmaya başlamıştır. Bu yeni dönemde artık Yeniçeri ocağı, önemli ölçüde Bektaşîliğe bağlanmıştır.¹⁸ Yeniçerilerin Hacı Bektaş'a bağlanması ile Hacı Bektaş Tekkesi, Anadolu'da artık merkez bir tekke durumuna gelmiştir. Yine Faroqhi'nin ifadesiyle, yeniçerilerle Bektaşîler arasındaki bu ilişki, her ne kadar resmi belgelerde hayret edilebilecek kadar az akis bulsa da¹⁹, Bektaşîlik, artık bir tarikat olarak devlet nezdinde ilgi ve himaye görmeye başlamış, bu şekilde daha fazla güçlenme imkanı bulmuştur. Bu yeni süreçte Bektaşîler, devlet desteğinin vermiş olduğu güç ve imkanlarla özellikle şehir merkezlerinde ve önemli tekkelerde örgütlenmişlerdir.

¹⁶ XVII. yüzyıl Osmanlı müelliflerinden olan Karakaşzâde Ömer Efendi (1047/1637) de, bu gelişmeye dolaylı olarak temas etmektedir. Bkz., Karakaşzâde Ömer Efendi, *Nâru'l-Hüddâ Limen İhtedâ*, (Dersâadet: Tasvîr-i Efkâr Mat., 1286), s. 5-6.

¹⁷ Hıristiyanlar, burada vaktiyle Ayios/Aziz Haralambos isimli bir Hıristiyan manastırını olduğunu da iddia etmektedirler. Bu yüzden türbeye girerken haç çıkarırlar. Bkz., Frederick W. Hasluck, *Bektaşîlik Tetkikleri*, Çev. Ragıp Hulusi, Sad. Kamil Akarsu, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2000), s. 51-52.

¹⁸ Öyle ki zaman içerisinde yeniçerilerin bir takım usûl ve merasimlerde Bektaşîliği taklit etmelerinden dolayı "Tâife-i Bektâşîyye" ve "Tâife-i Bektâşîyân" gibi isimlerle adlandırıldıkları görülmektedir. Bkz. Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşîlik*, s. 138; ayrıca yeniçerilerle Bektaşîlik arasındaki ilişki için bkz., A. Yılmaz Soyoyer, *19. Yüzyılda Bektaşîlik*, (İstanbul: Frida Yay., 2012), s. 72-77; Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2018), s. 16-26.

¹⁹ Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşîlik*, s. 138; ayrıca, bu noktada Faroqhi'nin "Bektaşîler ile yeniçeriler arasındaki ilişkilerin abartılmaması gerekir. İstanbul ve Kahire dışında kalan Bektaşî zaviyeleri, yeniçerilerle pek fazla bağlantı kurmuş gözükmemektedir. Mesela, 16. yüzyılda Bektaşî tarikatının yayılıp genişlemesini tamamıyla ya da büyük oranda yeniçeri ocağının desteğine bağlamak kesinlikle hatalıdır" tespiti, dikkat çekici bir tespit olup bu noktada ezber bozucu bir özelliğe sahiptir. Bkz., Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşîlik*, s. 188.

3. Balım Sultan'dan Sonra Yaşanan Gelişmeler

Balım Sultan'ın ölümünden sonra Hacıbektaş'taki dergâhın başına kardeşi Kalender Çelebi geçmiştir. Kalender Çelebi'nin ilk dönemleri sakin geçmekle birlikte sonrası aynı şekilde geçmemiş; zira onun taraftarlarıyla beraber Baba Zünnûn ayaklanmasına iştirak etmesiyle Osmanlı tarihinin belki en geniş çaplı çiftçi-köylü ayaklanması gerçekleşmiştir. Ayrıca, bu süreçte Kalender Çelebi ile aile içinden gelen Hüdâdâd Çelebi arasında post kavgası ortaya çıkmış; Hüdâdâd Çelebi'nin Kalender Çelebi'yi öldürtmesiyle (1528) bu kavga sona ermiş; ancak ardından Kalender Çelebi'nin taraftarları da Hüdâdâd'ı öldürmüşlerdi. Bu yüzden Hacıbektaş Dergâhı, uzun yıllar post-nişînsiz kalmış; nihayet öyle anlaşılmaktadır ki devletin müdahalesiyle Balım Sultan halifelerinden olan Sersem Ali Baba, *dedebaba* makamının da ihdası üzerine, dedebaba ünvanıyla 958/1551'de posta oturmuş ve bu görevi 1569 yılına kadar sürdürmüştür.²⁰ Bundan dolayı Çelebiler ve Babagân Bektaşîleri arasındaki rekabetin yanı sıra, Çelebilerin kendi içlerinde de ailenin iki kolu arasında Mürselli-Hüdâdâd'lı farklılaşmasının yaşandığı görülmekte olup bu noktada Mürselli ailesinin, diğerinden daha ayrıcalıklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Mürselliler, pir postuna oturan aile olmalarının yanında vakıfların yönetimi de ellerinde bulunuyordu.²¹ Bu gelişmelerle birlikte Bektaşîliğin yapısındaki değişikliklerin 1650'li yıllarda artık tamamlandığı anlaşılmaktadır.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda artık Hacı Bektaş Dergâhı, imparatorluk coğrafyasında geniş bir dergâh ve tekke ağını kontrol eder hale gelmiştir. Bu dergâh ve tekkeler içerisinde ilk anda akla gelenleri, Mısır'da Kaygusuz Abdal Tekkesi, Balkanlar'da Seyyid Ali Sultan, Otman Baba, Demir Baba ve Akyazlı Sultan tekkeleri, Suriye Halep'te Bayram Baba Tekkesi, Irak'ın başkenti Bağdat'ta Gürgür Baba Tekkesi ile Azerbaycan'da Pir Samit, Güneş Dede ve Postınpuş Baba tekkeleridir.²²

²⁰ Noyan, I, 306-307.

²¹ Yaman, 11; Müfid Yüksel, *Bektaşîlik ve Mehmed Ali Hilmî Dedebaba*, (İstanbul: Bakış Yay., 2002), s. 221-222.

²² Baki Öz, *Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşî Dergâhları*, (İstanbul: Can Yay., 2001), s. 305-316; Koca, 282-287.

Hacı Bektaş Dergâhı, bu süreçte artık Safevîler’le ilişkileri kesilen kızılbaş ocakları ile yakınlaşmaya başlamıştı. Bu gelişmelerin sonunda özellikle Orta ve Batı Anadolu coğrafyasında yaşayan Kızılbaş-Alevî ocaklarının önemli bir kısmı, Hacı Bektaş Dergâhı’nı ve bu dergâhı temsil eden Çelebi ailesini en üst manevi otorite olarak kabul ederek onlara bağlanmışlardır. Öte yandan doğu Anadolu coğrafyasında yaşayan ocaklar ise, Hacı Bektaş Velî’nin üstünlüğünü onaylayıp onu derin bir saygı ile anmakla birlikte Çelebi ailesine bağlanmayı kabul etmemişlerdir.²³

XIX. yüzyıla gelindiğinde Anadolu’daki düzen ve huzurun bozulup bazı halk kesimlerinin devlete başkaldırmalarının sonucunda Sultan II. Mahmut, 1826 yılında Yeniçeri ocağını ortadan kaldırarak ocağın Bektaşîlik ile olan ilişkisini artık kesmiştir. Bu dönem, Bektaşîliğin tarihsel gelişiminde, her yönüyle yeni bir dönemdir. Zira Bektaşîlik ve Bektaşîler açısından güçlü ve ihtişamlı dönemler artık geride kalacaktır. Bunun en önemli göstergelerinden biri, bu döneme kadar Yeniçeri ocağında miralay rütbesiyle temsil edilen Bektaşî şeyhliğine artık son verilmesidir. Bu süreçte Sultan II. Mahmut, 1827 tarihinde yayınlamış olduğu bir fermanla “Anadolu’daki bütün Bektaşî tekkelerinin, türbe mahalleri hariç, bütün binalarının yıktırılmasını, eşya, emlak ve musakkafatların istirdâdı ile devlete gelir kaydedilmesini ve Hamdullah Çelebi’nin de Amasya’ya sürgün edilmesini” emretmişti.²⁴

Yeniçeriliğin tasfiyesinin ardından Bektaşîlik açısından ciddi bir baskı dönemi başlamış oldu ve bu yüzden Bektaşî tekkelerinin kapatılmasına karar verildi. Bu kararın alınmasında, tahmin edileceği gibi, pek çok neden bulunmaktaydı; ancak bunların yanı sıra Bektaşîler arasında yaygın olduğu iddia edilen Râfîzî inançlar da etkili görünüyordu. Bu çerçevede itham edildikleri hususlar arasında beş vakit namaz ve orucun terki ile ilk üç halifeye yönelik saygısız ifadeler de yer almaktaydı. Bektaşîlerin dine aykırı davrandıkları ve yeniçerilerin de bunlardan

²³ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, (İstanbul: İletişim Yay., 2018), s. 232-233.

²⁴ Fıçılâh, 171; Faroqhi, *Anadolu’da Bektaşîlik*, s. 172-173; Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması*, s. 74-75.

etkilendiği ileri sürülüyordu.²⁵ Bu yasaklı dönemde Bektaşî çevrelere yönelik yoğun bir takibat politikası uygulanmış ve bunun sonucunda birçok Bektaşî babası, ya idam edilmiş, ya da sürgüne gönderilmiş ve bunun sonucunda Bektaşîler'den boşalan bütün mevkilere Nakşibendî şeyhleri atanmıştır. Örnek olarak Hacıbektaş Dergâhı'na post-nişîn olarak Nakşî şeyhlerinden Mehmet Said Efendi getirilmiştir. Cezalandırılan Bektaşîler arasında Şânizâde Muhammed Ataullah Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir Bey ve İsmail Ferruh Efendi gibi haksız biçimde bu muameleye maruz kalanlar da vardı. Bunların yanında Anadolu ve Balkanlar'da bulunan pek çok Bektaşî tekkesine de el konularak malları müsadere edildi ve Bektaşîlerin her çeşit yayını yasaklandı.²⁶

Bu çalkantılı dönemde aldığı ağır darbelerden sonra Bektaşî çevreler, Anadolu dışına çıkarak, özellikle Balkanlar'a geçmişler ve merkez olarak Arnavutluk'u seçmişlerdir. Bu süreçte İstanbul ve çevresinde kalanlar ise, Melâmetîlik, Halvetîlik ve Rıfâîlik gibi diğer tarikatlar içinde kendilerine barınma ve tutunma imkanı aramışlardır.²⁷ Bu gelişmelerden daha çok şehir merkezlerinde yaşayan Babagân Bektaşîleri etkilenmiş olup kırsal alanda köylerde yaşayan Alevî çevreler, zaten devletin etki ve nüfuz alanı dışında bulduklarından dolayı onlar için değişen pek bir şey olmamıştır.

Öyle anlaşılmaktadır ki Bektaşîlik, bu çalkantılı süreçte Sünnî tarikatlar çerçevesinde Sünnîlik içerisinde eritilmek istenmiştir. Ancak Osmanlı merkezî yönetiminin bu yöndeki çaba ve uygulamalarının beklenen sonucu vermediği de görülmektedir. Zira Bektaşî çevrelerin yasakçı politika ve propagandalara yönelik vermiş olduğu ilk tepkiler, yasaklılığın getirdiği travmayı atlatmak amacıyla, öncelikle içe kapanmak ve karşı tedbirler almak şeklinde ortaya çıktı. Örnek olarak ilk etapta kılık-kıyafet değişikliği gerçekleştirildi. Yine Bektaşî çevreler, yoğun

²⁵ Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, Haz. Mehmet Arslan, (İstanbul: Kitabevi Yay., 2005), s. 168-169; Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşîlik*, s. 157; Soyuer, 67-70.

²⁶ Zekeriyâ Işık, *Şeyhler ve Şablar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yay., 2015), s. 208-217; Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması*, s. 113-143.

²⁷ Yaman, 112, 125.

takibat karşısında zarar görmemek ve izlerini kaybettirmek amacıyla kendilerine *Tarîk-i Nâzenin* adını vermişlerdir.²⁸

Bektaşî çevrelere yönelik uygulanan baskıcı ve sert politikalar, II. Mahmut döneminin sonlarına doğru yavaş yavaş yumuşamış ve bu noktada ilk olarak sürgüne gönderilen Bektaşî şeyhleri affedilmişti. Örnek olarak, 1839 tarihinde Halil Revnaki Baba ile Ahmed Baba tarafından Merdivenköy'de Şahkulu Sultan Tekkesi yeniden açılmıştır. Yine 1840 tarihinde Amasya'da sürgünde bulunan Hacı Bektaş Velî tekkesi şeyhi Hamdullah Baba affedilmiş ve tekke vakfına ait gelirlerden kendisine hisse ayrılmıştır.²⁹

II. Mahmut döneminin sonlarında başlayan bu yumuşama süreci, oğlu Sultan I. Abdülmecid döneminde (1839-1861) devam etmiş ve özellikle Sultan Abdülaziz döneminde Bektaşî tekkelerinin yeniden açılmasıyla birlikte artık yeni bir dönem başlamıştır. Böylece bu dönemde tarikatın önü yeniden açılmış, Bektaşî çevreler toparlanma çabası içine girmişler ve artık gizlenmeye gerek duymadan faaliyetlerini açıktan yürütmeye başlamışlardır. Bu süreçte Bektaşî şeyhleriyle devlet arasında gerçekleşen resmi yazışmaların yanında Bektaşîlik'le ilgili yayınlarda dikkate değer bir artışın görülmesi, bunu teyit etmektedir.³⁰ Böylece Sultan Abdülaziz döneminde Bektaşî çevrelerin, II. Mahmut öncesinde olduğu gibi, tekrar serbest bir ortama kavuştukları görülmektedir.

II. Abdülhamid'in sultan olmasıyla birlikte Bektaşî çevrelere yönelik yeniden ciddi engellemeler ortaya çıktı ve bu dönemde Bektaşîlerin bazı yayınları yasaklanarak toplattırıldı. Bunlardan biri, Ahmed Rıfat Efendi'nin Harputlu Hoca İshak Efendi'ye Bektaşîliği savunmak amacıyla reddiye mahiyetinde yazmış olduğu *Mir'âtü'l-Mekâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd* (İst., 1293/1876) isimli eserdi. Bu dönemde ilginç

²⁸ Maden, *Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 84.

²⁹ Maden, *Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 85-86.

³⁰ Soyzer, 81-84; Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması*, s. 207-295; Muharrem Varol, *İslahat Siyaset Tarikat Bektaşîliğinin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, (İstanbul: Dergâh Yay, 2013), s. 61-80.

biçimde, özellikle Babagân kolu, II. Abdülhamid ile kayda değer bir yakınlık tesis etmişti.³¹

II. Meşrutiyet döneminde Bektaşî çevreler arasında yeniden bir canlanma görülmüştür. Bu dönemde Ahmed Rıfki Baba'nın *Bektaşî Sırrı* isimli eseri yazması (1909), yine periyodik bir yayın olan *Muhibbân Dergisi*'nin çıkması, Bektaşîlik adına oldukça önemli gelişmelerdi. Bu süreçte yine bazı Bektaşîler, hem Jön Türkler hem de Yeni Osmanlılar'la birlikte hareket ederek bürokrasi ve devlet kademelerinde kendilerine yer bulmuşlardır. Tanınmış siyasetçi ve yazarlar arasında da taraftar bulan Bektaşî çevreler, Osmanlı'nın son dönemlerinde mason örgütlenmeleriyle de ilişki kurmuşlardır.³² Artık Bektaşî tekkeleri, yeniden açılarak canlı hale gelmiş ve Bektaşî çevreleri devlete küskünlüklerini sürdürmekle birlikte, kısmen Melâmetîlik şemsiyesi altında olsa da, bir silkinme ve canlanma içine girmişlerdir.

Bu canlılık süreci, daha sonra hem Birinci Dünya Savaşı, hem de Kurtuluş Savaşı'nda devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Hacıbektaş Dergâhı'nın başında bulunan Ahmed Cemaleddin Çelebi, Bektaşî çevrelerden oluşturduğu "*Mücâhidîn-i Bektaşîyye*" isimli gönüllü bir birlikle doğu cephesinde savaşa katılmıştır. Kurtuluş Savaşı cereyan ederken yine Ahmed Cemaleddin Çelebi ile Hacıbektaş'ta Babagân kolunun post-nişini olan Salih Niyazi Dede Baba, Atatürk'le sıkı bir işbirliği içine girerek milli mücadeleyi aktif biçimde desteklemiştir. Anadolu'daki bütün çevreler gibi Alevî-Bektaşî kesimler de kurtuluş mücadelesine canla başla katılmışlardır.³³

Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte artık yeni bir dönem başlamış ve bu yeni dönemde 30 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan 677 sayılı kanunla dergâh, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla birlikte post-nişin Salih Niyazi Dede Baba, duymuş olduğu üzüntüyü dile getirerek 17

³¹ Yalçın Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti*, (İstanbul: İletişim Yay., 2019), s. 101-194.

³² Ernest Ramsaur, "The Bektashi Dervishes and the Young Turks", *Moslem World*, (1942), s. 7-14.

³³ Fıçlalı, 172-173; Y. Nuri Öztürk, *Taribi Boyunca Bektaşîlik*, (İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1997), s. 198-203; Yaman, 127-129; İtir Hamzaj, *Sâlih Niyâzî Dede Baba Hacı Bektaş Velî Dergâhı Son Postnişini*, (İstanbul: Revak Kitabevi Yay., 2019), s. 15-17.

Ocak 1930 tarihinde Arnavutluk'a göç etmiş ve 1941 yılında İtalyan işgalciler tarafından öldürülünceye kadar burada yaşamıştır.³⁴ Salih Niyazi Dedebaba'dan sonra Hacıbektaş'ta Ali Naci Baykal, dedebaba olmuş; ancak Arnavutluk ve Mısır'daki Bektaşîler, Baykal'ı dedebaba olarak tanımadıklarından dolayı Bektaşîler böylece post-nişinlik konusunda kendi içlerinde bölünmüşlerdir. Mısır'daki Kaygusuz Abdal Dergâhî'nin son post-nişini olan Ahmed Sırrı Baba'nın yazışmaları ve eserlerinde kendisi ile ilgili bu sıfatı kullanması dikkate alındığında, bu gelişmenin etkileri daha iyi anlaşılır. Ayrıca, aynı dönemler Arnavutluk'taki Recep Ferdi Baba da, aynı sıfatı kullanıyordu. Türkiye'de Ali Naci Baykal'ın 1960 yılında ölümüyle beraber Bedri Noyan bu sıfatı taşımaya başlamıştır. Noyan'ın 6 Kasım 1997'deki ölümünden sonra Türkiye Bektaşîleri, dedebabalık konusunda ikiye ayrılmışlardır; bir kısmı Haydar Ercan Baba'yı İzmir'de "dedebaba" olarak kabul ederken, diğer bir kısmı ise, bunun geçersiz olduğunu ileri sürerek Mustafa Eke Baba'yı yeni "dedebaba" olarak kabul etmektedirler.³⁵

SONUÇ

Hacı Bektaş Velî tarafından temelleri atılan Bektaşîlik, ondan sonra öğrencileri tarafından Hacı Bektaş düşüncesi ekseninde geliştirilmiş ve Balım Sultan döneminde kurumsallaşmıştır. Zira Bektaşîlik, bir tarikat olarak Hacı Bektaş'a nispetle daha sonra kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Bu noktada Hacı Bektaş'ın Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Abdal Musa gibi öğrenci ve takipçilerinin Bektaşîliğin gelişim sürecindeki yerleri göz ardı edilemez. Hacı Bektaş Velî'den sonraki ilk yöneliş ve oluşum süreci, Kalenderîlik içinde gerçekleşmiş olup Bektaşîlik, daha sonra Hacı Bektaş an'aneleri etrafında ortaya çıkarak XVI. yüzyılın başlarında kurumsallaşmıştır.

Bektaşîliğin kurumsallaşmasında Balım Sultan'ın büyük bir yerinin olduğu şüphesizdir. Zira Balım Sultan, âyin ve erkân bakımından bazı düzenleme ve yenilikler ortaya koymuş, örnek olarak Bektaşî cemlerindeki on iki post erkânı ile on iki hizmet geleneğini başlatmış,

³⁴ Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşîler*, (İstanbul: Kitap Yay., 2005), s. 194-195; Maden, *Zümre-i Bektaşîyan*, (İstanbul: Roza Yay., 2017), s. 182-190.

³⁵ Yüksel, 219; Hamzaj, 71-92.

tarikât içinde mücerredlik şeklinde ifade edilen evlenmeme kuralını getirerek yeni bir mücerred dervişler zümresi meydana getirmiştir. Ayrıca Bektaşî tekkelerini yeniden yapılandırarak merkez tekkenin diğer tekkeler üzerindeki kontrolünü daha da artırmıştır. Balım Sultan döneminde geniş bir tekke ve dergâh ağına ulaşan Bektaşîlik, bu dönemde Anadolu'nun dışına çıkarak özellikle Balkan coğrafyası, Ege ve Akdeniz adaları ile Irak, Suriye, Mısır, Azerbaycan ve İran'da yayılma imkanına kavuşmuştur. Böylece XVI. ve XVII. yüzyıllarda Bektaşîlik, Osmanlı toplum yaşamının hemen her alanında büyük bir nüfuz ve etkiye sahip olmuştur.

Hacı Bektaş Dergâhı'nda yetişen sufiler, Balım Sultan'ın ortaya koyduğu düzenlemelerden dolayı iki ana zümreye ayrılmış olup bu ayrışmada Hacı Bektaş Velî'nin evlenip evlenmediği meselesi, önemli bir yere sahiptir. Hacı Bektaş'ın takipçilerinin bir kısmı, onun mücerret yani bekar olarak vefat ettiğini ileri sürerken; diğer bir kesim ise, "Fatma Nuriye Ana" ile evlendiğini ileri sürer. İlk görüşü kabul edenler, Babagânlar olarak adlandırılırken; diğer görüşün takipçileri, Çelebiler'dir.

Bektaşîliğin bu coğrafyaya hükmeden Osmanlı siyasal iktidarıyla ilişkilerini önemli ölçüde yeniçeri ocağı belirlemiş, ocakla Bektaşîlik arasındaki yakın bağlar, bu ilişkileri şekillendirmiştir. Ocağın güçlü olduğu dönemler, bundan özellikle İstanbul ve Balkanlar'da yaşayan Bektaşî çevreler de etkilenmiş ve buna paralel biçimde gelişimini sürdürmüştür. Özellikle XVI ve XVII. yüzyıllarda Bektaşî çevreler, Osmanlı sınırları içinde geniş bir dergâh ve tekke ağını kontrol eder hale gelmişlerdir. Ancak yeniçeri ocağının II. Mahmut döneminde kaldırılmasıyla birlikte Bektaşîlik yasaklanmış, bu yeni dönemde Bektaşî çevrelere yönelik yoğun bir takibat politikası uygulanmış, pek çok Bektaşî tekkesi kapatılmış ve birçok Bektaşî babası, ya idam edilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir. II. Mahmut'tan sonraki süreçte ise bu sert politikalar terkedilerek bir yumuşama dönemine geçilmiş ve özellikle Sultan Abdülaziz'le birlikte tekrar serbest bir döneme girerek Bektaşî tekkelerinin yeniden açılmasıyla birlikte kendilerini ifade etmeye başlamışlardır.

Bektaşîlik, Türk kültür ve sosyal hayatının tarihsel gelişim süreci içerisinde ortaya çıkan fikri boyutu yüksek önemli bir tasavvuf hareketidir. Bu hareket, tıpkı Mevlevîlik gibi, bir yandan fikri yönünün zenginliği, diğer yandan estetik yönünün güçlü oluşuyla toplumumuzun kültür, sanat ve gönül dünyasını derin bir şekilde etkilemeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Çakmak, Yalçın, *Sultanın Kızılbaşları II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti*, İstanbul: İletişim Yay., 2019.
- Engin, Refik, *Trakya ve Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşî Sürekleri*, Malberg, Almanya: Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yay., 2014.
- Es'ad Efendi, Mehmed, *Üss-i Zafer*, Haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi Yay., 2005.
- Faroqhi, Suraiya, *Anadolu'da Bektaşilik*, Çev. Nasuh Barın, İstanbul: Simurg Yay., 2003.
- Faroqhi, Suraiya, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Yol Dergisi*, 22, (2003), 75-87.
- Fıglalı, E. Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2006.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Vilâyet-nâme Menâkıb-ı Hümkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1995.
- Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektaş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Ankara: Aktif Yay., 2007.
- Hamzaj, İlır, *Sâlih Niyâzî Dedebaba Hacı Bektaş Velî Dergâhı Son Postnişini*, İstanbul: Revak Kitabevi Yay., 2019.
- Hasluck, Frederick W., *Bektaşilik Tetkikleri*, Çev. Ragıp Hulusi, Sad. Kamil Akarsu, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2000.
- Işık, Zekeriya, *Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*, Konya: Çizgi Kitabevi Yay., 2015.
- İbn es-Serrâc, Muhammed b. Ali, *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh*, Haz. Nejdet Gürkan, M. Necmettin Bardakçı, M. Saffet Sarıkaya, İstanbul: Kitap Yay., 2015.
- Karakaşzâde Ömer Efendi, *Nûru'l-Hüdâ Limen İhtedâ*, Dersaâdet: Tasvîr-i Efkâr Mat., 1286.
- Kiel, Machiel, "Sarı Saltuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2009, 36/ 147-150.

- Koca, Şevki, *Bektaşîlik ve Bektaşî Dergâhları*, İstanbul: Cem Vakfı Yay., 2005.
- Köprülü, M. Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, VII/25, İst., (1943), 379-522.
- Köprülü, M. Fuad, “Bektaş”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., (1979), 2/461-464.
- Küçük, Hülya, *Kurtuluş Savaşı’nda Bektaşîler*, İstanbul: Kitap Yay., 2005.
- Küçük, Murat, *Bir Nefes Balkan Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk’ta Bektaşîlik*, İstanbul: Horasan Yay., 2006.
- Noyan, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, Ankara: Ardıç Yay., 1998.
- Maden, Fahri, *Zümre-i Bektaşîyan*, İstanbul: Roza Yay., 2017.
- Maden, Fahri, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2018.
- Maden, Fahri, *Hacı Bektaş-ı Velî*, İstanbul: Erdem Yay., 2019.
- Ocak, A. Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1999.
- Ocak, A. Yaşar, *Sarı Saltık Popüler İslâm’ın Balkanlar’daki Destanî Öncüsü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2002.
- Öz, Baki, *Dünyada ve Türkiye’de Alevî-Bektaşî Dergâhları*, İstanbul: Can Yay., 2001.
- Öztürk, Y. Nuri, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, İstanbul: Yeni Boyut Yay., 1997.
- Ramsaur, Ernest, “The Bektashi Dervishes and the Young Turks”, *Moslem World*, (1942), 7-14.
- Saygı, Hakkı, *Türklerin Balkanlara Geçiş ve Alevî-Bektaşî Zümreler*, İstanbul: Cem Vakfı Yay., 2013.
- Soyyer, A. Yılmaz, *19. Yüzyılda Bektaşîlik*, İstanbul: Frida Yay., 2012.
- Ulusoy, A. Celalettin, *Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî-Bektaşî Yolu*, Hacibektaş, 1986.

- Varol, Muharrem, *Islahat Siyaset Tarikat Bektaşiliğın İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, İstanbul: Dergâh Yay., 2013.
- Yaman, Ali, *Alevilik & Kızılbaşlık Tarihi*, İstanbul: Nokta Kitap, 2007.
- Yıkılmış, Meral Salman, *Hacı Bektaş Veli'nin Evlatları "Yol"un Mürşitleri: Ulusoy Ailesi*, İstanbul: İletişim Yay., 2014.
- Yıldırım, Rıza, *Geleneksel Alevilik*, İstanbul: İletişim Yay., 2018.
- Yıldırım, Rıza, *Hacı Bektaş Veli'den Bahm Sultan'a Bektaşiliğın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 2019.
- Yıldız, Harun, "Balkan Coğrafyasında Alevilik-Bektaşilik: Farklı Ocak ve Sürekler", *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevilik Sempozyumu*, Ankara: Alevî İnanç Birliğı Vakfı, (2018), 325-349.
- Yüksel, Müfid, *Bektaşilik ve Mehmed Ali Hilmî Dede Baba*, İstanbul: Bakış Yay., 2002.